

Sivistyksen ihanne torppari Kustaa Braskin elämässä ja teksteissä

Siinä mielessä, minäkin olen horjunut, syrjälle elämäni tilaisuuden tawallisuudesta, työläässä kirjoitus tilaisuudessani, kotonani opitun taitoni mukaan; joka ei ole, arwolliseksi, kauniille loistawa, opetettuini, tiedon ja taidon rinnalla; wan en ole tahtonut, hikiliinaan käärittynä haudata; waikka ajatustyöni, ja mieleni, täytyy paljonkin hikoilla, niistä kohteluista, joita olen nauttinut, walistumattomuudelta, ja kateudelta, omassa säädyssäni, Johon joukkoon on pilkistänyt, opettamiseen palkattujakin¹

Näin kiteyttää kirjoittamiseen liittyviä kokemuksiaan joroislainen itseoppinut kirjoittaja, 62-vuotias torppari Kustaa Brask (1829–1906) vuonna 1891.² Hän oli tuolloin kirjoittanut ainakin kolmekymmentä vuotta, ja ponnistelut kirjoitustyön parissa jatkuivat hänen kuolemaansa asti. Braskilta on säilynyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kokoelmissa poikkeuksellisen laaja käsikirjoitusaineisto, yhteensä noin 5 700 sivua. Ennen Seuraan suuntautunutta kirjoittamistaan Brask toimi pitkään sanomalehtien paikalliskirjeiden kirjoittajana.

Brask tuotti tekstejä aikana, jolloin kirjoittaminen oli suomalaisen rahvaan keskuudessa vielä epätavallinen, joskin yleistymässä oleva taito. Alempien yhteiskuntaluokkien järjestäytyminen ja yhdistystoiminta ei ollut vielä käynnistynyt tai oli aivan alkuvaiheissaan. Braskin ainutlaatuinen käsikirjoitusaineisto käsittää uskonnollisia, yhteiskunnallisia, maatalouteen, kansanvalistukseen ja historiaan liittyviä kirjoituksia, oppikirjakäsikirjoituksia, kansanperinnekeroita, runoja sekä kirjeitä SKS:lle. Osa teksteistä on vaikeasti luokiteltavia; ne sisältävät filosofoivaa ja sielutieteellistä pohdintaa muun muassa unista ja ”ihmisen olennosta”. Monet kirjoitukset valaisevat eteläsa-

volaisen paikallisyhteisön elämää ja jännitteitä, sillä Brask kirjoitti runsaasti tilattomista, talonpojista ja säätyläisistä lähiympäristöstä tekemiinsä havaintoihin perustuen. Omaa elämäänsä Brask käsitteli teksteissään niukasti, mutta vähälukuiset omaelämäkerralliset osuudet ovat tärkeitä hänen elämänhistoriansa hahmottamisen kannalta. Kirjoitukset ovat yleensä noin 20–40-sivuisia, mutta pisin teksti on 294 sivun mittainen. A. R. Niemi mainitsee Kustaa Braskin aktiivisena kansanperinteen kerääjänä, mutta hänen esseemäisiin teksteihinsä ei tietääksemme ole tutkimuksissa edes viitattu.³

Brask pyrki kirjoituksissaan hallitsemaan laajoja ja vaikeita kokonaisuuksia maailmanhistoriasta maatalousväestön ongelmiin. Kenties ”oppineisuutta” tavoitellen hän kirjoitti polveillen ja vaikeaselkoisesti. Runoissaan hän kuitenkin osoitti hallitsevansa myös iskevän ja selkeän ilmaisutavan. Aineisto on erikoislaatuinen maattoman ja kouluja käymättömän, vaatimattomissa oloissa eläneen kansanmiehen kirjoitusten kokoelma, joka tarjoaa tutkimukselle uusia mahdollisuuksia tavoittaa ruohonjuuritason olosuhteita, ajattelutapoja ja mentaliteetteja. Työn tekee kuitenkin vaativaksi käsikirjoitusaineiston tavaton laajuus, kirjoitusten sisällöllinen hajanaisuus ja samojen aiheiden toistuminen lukuisissa yhteyksissä. Samoin tekstien tulkin-
taa hankaloittavat Braskin yleistävä kirjoitustyyli ja tapa jättää pois henkilön- ja paikannimet. Omakohtaisistakin aiheista hän kirjoitti usein etäännyttäen kolmannessa persoonassa.

Kirjoitusintoinen Brask ei varmasti ollut tyyppillinen torppari. Viime vuosien tutkimus- ja kartoitustyö kansanihmisten käsikirjoitusten parissa on kuitenkin osoittanut, että kirjoitustaitoisia ja aktiivisesti kirjoittaneita henkilöitä oli 1800-luvulla yhteiskunnan kaikissa kerroksissa. Rahvaanrunoilijat, päiväkirjojen ja omaelämäkertojen kirjoittajat, epäviralliset kyläkirjurit, uskonnollisten ja elämänkatsomuksellisten tekstien laatijat sekä perinteen kerääjät edustivat paitsi talollisia myös torppareita, mäkitupalaisia, itsellisiä, poikkeuksellisesti jopa vaivaisia ja irtolaisia.⁴ Nämä varhaiset kynänkäyttäjät ovat viiteryhmä, johon Braskia ja hänen kirjoituksiaan on hedelmällistä verrata. Omassa ympäristössään he olivat usein poikkeavia mielipiteinen ja kirjallisine harrastuksineen, mutta toisiinsa heitä yhdis-

ti myönteinen, suorastaan intomielinen suhtautuminen kirjallisen kulttuurin eri muotoihin. Esimerkiksi Joroisten naapuripitäjässä Kangasniemellä vaikuttanut Braskin aikalainen, torpparin poika ja itseoppinut opettaja Henrik Laitinen (1832–1882) keräsi vanhoja käsikirjoituksia, kokosi kansanperinnettä kymmeniltä paikkakunnilta, sepitti runoja ja laati Kangasniemen historiaa käsittelevän omakustanteen sekä opetteli ruotsia ja saksaa kyetäkseen perehtymään maailmankirjallisuuteen.⁵

Omaperäisenä ajattelijana Kustaa Brask tuo väistämättä mieleen myös Carlo Ginzburgin tunnetuksi tekemän kerettiläisen mylläri Menocchion, joka eli 1500-luvulla Pohjois-Italian Friulissa.⁶ Vaikka miesten ajallinen etäisyys on 300 vuotta ja heidän pohdintojensa sisältö poikkeaa toisistaan huomattavasti, heidän erityislaatuissa persoonissaan on yhdistäviä piirteitä. Molemmat olivat innokkaita lukijoita ja väsymättömiä pohdiskelijoita, joiden ajattelu vaikuttaa poikenneen ympäristön näkemyksistä. Toinen kansainvälinen vertailukohta Braskille ja muille aktiivisille kynänkäyttäjille ovat systemaattista kansanopetusta edeltäneen ajan työläistäustaiset kirjoittajat, joilta on säilynyt omaelämäkertoja ja muita tekstejä. Erityisesti englantilaisten ja ranskalaisten itseoppineiden tekstejä on tutkittu ja heidän omaelämäkertojaan julkaistu 1980–2000-luvuilla.⁷ Keskeiseksi kysymykseksi varhaisten kirjoittajien tutkimuksessa nousee yksilön ja yhteisö(je)n välinen kanssakäyminen. Mistä kirjoittajat saivat vaikutteita? Millainen oli heidän suhteensa yhtäältä ”vertaisiinsa” ja toisaalta ylempiin yhteiskuntaluokkiin, joilta kirjallinen oppi oli yleensä tavalla tai toisella peräisin?

Tarkastelemme tässä artikkelissa, millä tavoin torppari Kustaa Braskista tuli harvinaisen tuottelias kirjoittaja. Miten Braskin ”ura” kirjoittajana eteni? Mitä lukeminen ja kirjoittaminen merkitsivät hänelle? Mielenkiintoinen taitekohta on Braskin siirtyminen keskiikäisenä sanomalehtikirjeenvaihtajasta laajojen esseiden laatijaksi. Mitä Brask tavoitteli pitkällä ja kunnianhimoisilla kirjoituksillaan, joita hän lähetti SKS:aan lähes kolmen vuosikymmenen ajan?

Ainoa tiedossa oleva valokuva Kustaa Braskista. Kuva on 1890-luvun puolivälistä, jolloin Brask oli noin 65-vuotias. Yksityiskokoelma, kopio kirjoittajien hallussa.

Braskin oman kirjoitushistorian lisäksi hahmottelemme hänen suhdettaan hierarkkiseen paikallisyhteisöön ja yhteiskuntaan. Miten kirjoittaminen ja ”kirjanoppineisuus” vaikuttivat Braskin asemaan ja hänen suhtautumiseensa ilmiöihin, joita hän kuvasi? Millä tavoin ympäristö suhtautui poikkeukselliseen jäseneensä? Käsittelemme näitä kysymyksiä Braskin yhteiskunnallisten, omaelämäkerrallisten sekä erityisesti lukemista, kirjoittamista ja (kansan)valistusta käsittelevien tekstien pohjalta. Usein kyse on katkelmista jonkin moniaineksisen kirjoituksen yhteydessä. Historiallisissa esseissään Brask tosin pohti laajemmin suomalaisen rahvaan sivistyshistorian pitkiä linjoja. Käytännössä nämäkin tutkielmat sijoittuivat paikalliseen kontekstiin. Lukemista, kirjoittamista ja kirjallistumista käsittelevät tekstiosuudet ovat kiinnostavia myös siksi, että ne valaisevat Braskin käsitystä kirjallisten taitojen leviämisestä kotiseudullaan.

Pääasiallinen lähteemme artikkelissa ovat Braskin omat kirjoitukset, mutta hyödynnämme myös Braskin veljen pojanpojan Niilo Braskin kirjaamaa suvun perimätietoa, tekemäämme Niilo Braskin haastattelua sekä Joroista käsitteleviä tutkimuksia.

Lukemisen ja kirjoittamisen alkutaival

Kustaa Brask oli vanhin joroislaisen torppariperheen kahdestatoista lapsesta. Hänen isänsä Adam Brask oli Frugårdin kartanon torppari toisessa polvessa ja äitinsä Maria Elisabet Immonen talollisen tytär Joroisista.⁸ Braskit olivat yhtäjaksoisesti Frugårdin torppareita 1700-luvun lopulta 1920-luvun alkuun. Heidän Kerisalon saarella sijainnut torppansa pysyi saman suvun hallussa pidempään kuin mikään muu kartanon torpista. Vuodelta 1910 olevien tietojen perusteella Braskien torppa oli viljellyn alan laajuuden ja karjan määrän perusteella Frugårdin suurin.⁹ Kustaa Brask asui koko elämänsä samassa torpassa, ensin vanhempiansa perheessä ja myöhemmin yhteistaloudessa veljensä Konstantinin kanssa. Kustaa oli naimaton, mutta Konstantinilla oli puoliso ja useita lapsia.¹⁰

Brask sai kosketuksen kirjalliseen kulttuuriin jo lapsena, mutta hänen opinhalunsa alkujuuret ulottuivat suullisen kulttuurin maailmaan. Braskin lapsuudessa viinan kotipoltto oli sallittua, ja tapa oli yleinen. Viinaa maisteltuaan ihmiset muuttuivat puheliaksi ja alkoivat tarinoida, Brask kertoo omaelämäkerrallisessa kirjoituksessaan. Hän kuunteli tarinoita, erityisesti Raamatun kertomuksia, mielellään, ja ne herättivät hänen uteliaisuutensa ja tiedonhalunsa. Brask itse muistelee henkistä kehitystään seuraavasti:

Kuultuwani puheltawan, Raamatun ihme tarinoita; alkoi tulla halukseni, saada raamattuwa. Jo yksitoista wuotisena, sainkin, seitsemännän, suomalaisen painoksen (w. 1832) piplijan. Toisella kymmenellä ollessani, sunnuntai päiwinä, sitä äänetöinnä katselin; ja jo, läpi lukemisen tapaan; alusta loppuun; siinä kului aikaa; ei kaikki, kahden wuotiset, sunnuntai, ja pyhä päiwäin lukemiset. Aikuisistani lapsista, kerisalon kylällä, pidettiin minä, kirjan lukemiseen oppineimpina, Muistini oli tottunut, mieleen kätkemään, opittuja asioita. Jo sain wähän alkuwa, kirjoittamisen oppimiseen; isäni ei ollut wastainen oppiwaisuutta. Piplian läpi luwettuwani, luwin sitä toisinaan wieläkin. Jo seitsentoista wuotisena, osasin ulkoa, Swebiliuksen katkismuksen; wirsikirjasta wähän pyhäpäiwäin ewankeljumia, ja wirsijäkin, wiidennen osan.¹¹

Brask ei kerro tarkemmin, kuinka hän oppi kirjoitustaidon alkeet. Hän sai mahdollisesti alkeisopetusta koulumestari Johan Fredrik Cantellin kiertävässä pitäjänkoulussa, jossa perimätiedon mukaan harjoiteltiin kirjoitustaitoa kirjaimia hiekkiaan piirtämällä.¹² Kierto-kouluissa ei tuolloin tavallisesti opetettu kirjoittamista, mutta poikkeuksiakin oli, sillä erilaisten rahvaankoulujen ja -opettajien taso ja opetuksen sisältö vaihtelivat. Joskus innokkaimmille oppilaille opetettiin kirjoittamista ylimääräistä maksua vastaan.¹³ Oudoksuntaa herättävää Braskin opinhalu joka tapauksessa oli: ”Siihen aikaan, kylällä, työ rahwaassa, pidettiin, kortti peli taito, kirjan luku taitowa arwollisempana. Kirjoittaminen työwäjelle, tarpeettoman ja turhana, minäkin sain wertaisiltani, iwaa ja pilkkaa, työjoukossakin.”¹⁴

Braskin vanhempien kirjallisista taidoista ei ole säilynyt tietoja, mutta tärkeä tekijä hänen lukemiselleen ja opiskelulle oli luultavasti isän myönteinen asenne. Eihän tämä pojan mukaan ollut ”wastainen oppiwaisuutta”. Braskilla oli myös tiedonhaluisia nuorempia veljiä. Niilo Brask kertoo suvussa säilyneen mielikuvan ”Braskin intellikenttiveljeksistä”, jotka ottivat kirjoista ja lehdistä selvää erilaisista asioista ja ilmiöistä. Heihin luettiin Kustaan lisäksi Konstantin, Nils Fabian ja Israel Brask. Näistä Konstantin hoiti todennäköisesti Kustaan kanssa Joroisten ensimmäistä lainakirjastoa 1860- ja 1870-luvulla. Nils Fabian puolestaan meni kirjansitojan oppiin, toimi myöhemmin kirjanpitäjänä ja kirjakauppiaina Rantasalmella sekä avusti sanomalehtiä. Sisarussarjan nuorin Israel kuoli suurina nälkävuosina 1868 vain 18-vuotiaana, mutta häntä Kustaa muisteli myöhemmin oppineena nuorena miehenä.¹⁵ On todennäköistä, että siinä vaiheessa, kun nämä nuoremmatkin sisarukset olivat nuoria aikuisia, veljeksillä oli tukea toisistaan kirjallisissa harrastuksissaan.

Kustaa Brask ei liittynyt mihinkään herätysliikkeeseen, vaikka niitä seudulla vaikuttikin.¹⁶ Hän kuitenkin pohti itsenäisesti Raamatun sanomaa ja kristinopin sisältöä. Seurauksena oli konflikti paikallisen papin ja koulumestarin kanssa. ”Loppuneella vuosi sadan keski ajalla, tapahtui maa pallolla, että pappi yön katsoi, muuttaman nuorukaisen sanan kuulijan, oppija pyhästä raamatusta”, Brask muisteli ristiriitaa. Seurakunnan paimen oli huomauttanut, että oli

sellaisiakin uskonsuuntia, joissa sanankuulijoille ei anneta Raamattua luettavaksi lainkaan, vaan näiden on luotettava papiston julistukseen. Mutta köyhän työväenkin on lupa tutkia Raamattua, Brask puolustautui kirjoituksessaan. Nuoruudessa koettu ristiriita kirkon edustajan kanssa teki Braskin varovaiseksi, ja hän päätteli tapahtumaa muistellessaan: ”Niin on mökkiläisen tarkasti waari otettava ihmisestä, jollen mieli puhuva jotakin tieteellisyyttä, joka kuulijalle on outo ja tuntematon.”¹⁷

Brask oli uskonnollisia kirjoja tutkiskeleva nuorukainen sairastuessaan vakavasti vuonna 1850. Sairaus kesti koko kevättalven ja kevään, ja fyysisten oireiden lisäksi siihen liittyi ”ajatus toimen hämmennys”: uskonnolliset näyt ja villit pohdinnat, houreet ja ylenpalttinen levottomuus, joita Brask vuosikymmeniä myöhemmin elävästi kuvaili. Lähiympäristön ihmiset yhdistivät sairastumisen Braskin liialliseen lukuintoon. Vaikutusvaltaisten pitäjäläisten toimesta hänet lähetettiin kesäkuussa Mikkelin lasarettiin.¹⁸ Tässä vaiheessa Braskin sairaus oli ennen kaikkea henkistä laatua, sillä lasaretissa hänen sairaudekseen diagnosoitiin mania. Brask viipyi sairaalassa kaksi kuukautta, ja kotiuttamishetkellä hoidon lopputulokseksi hänen tietoihinsa kirjattiin merkintä ”förbättrad”.¹⁹

Aikakauden diagnostiikassa mania tarkoitti usein kuumeisten infektiotautien aiheuttamaa sekavuustilaa. Näin saattoi olla myös Braskin tapauksessa. Toisaalta kyse saattoi olla myös psykoottisesta tilasta ilman infektioaustaa. Mitään varmaa tulkintaa Braskin sairaudesta tuskin voidaan esittää. On myös vaikea tietää, oliko sairaudella pitkäaikaisvaikutuksia tai jättikö se jälkiä Braskin persoonallisuuteen.²⁰ Perimätiedon mukaan perhepiiri ajatteli Braskin ajoittaisen ”toisaikaisuuden” johtuvan nuoruudessa podetusta sairaudesta.²¹ Mikään ”kylähullu” Brask ei kuitenkaan voinut olla, sillä myöhemmin aikuisiällään hän sai luottamustoimen säätyläisten perustaman Joroisten lainakirjaston hoitajana – epävakana yleisesti tunnetulle henkilölle tällaista tehtävää ei olisi uskottu. Rippikirjoihin Brask on merkitty isänsä kuoleman jälkeen perheen torpan isännäksi, mikä myös kielii täysivaltaisesta yhteisön jäsenyydestä.²² Silti sairaus leimasi Braskia, sillä hän koki tullessa sen jälkeen kohdelluksi ala-arvoisena

vertaistensa joukossa.²³ Opinelun jo aiemmin herättämä pilkka ja oudoksunta tuskin vaimenivat sairauden myötä, mikä todennäköisesti oli nuorelle miehelle vaikea taakka kannettavaksi.

Kirjastonhoitaja ja muita kirjallisia rooleja

Varhaisin tunnettu Braskin kynästä lähtenyt teksti, Joroisten kuulumisia käsitellyt maaseutukirje, julkaistiin *Suomen Julkisissa Sanomissa* 1858.²⁴ Seuraavalla vuosikymmenellä Braskin tehtävät kirjallisen kulttuurin parissa laajenivat, sillä hän alkoi toimia paikkakunnalle perustetun kirjaston hoitajana. Brask avusti 1860- ja 1870-luvulla säännöllisesti kirjeillään *Suomen Julkisia Sanomia* (vuodesta 1865 *Suomalainen Wirallinen Lehti*) ja *Tapiota*.²⁵ Kaikkiaan puolisisensataa maaseutukirjettä vuosilta 1858–1877 voidaan tunnistaa Braskin kirjoittamiksi.

Braskin maaseutukirjeiden tyypillisiä aiheita olivat Joroisten säätiöt ja maatalous sekä kansansivistyksen eteneminen paikkakunnalla. Hän teki toistuvasti selkoa hoitamansa kirjaston toiminnasta, mutta kertoi myös opetustoiminnasta ja kunnallisista asioista, kuten vaivashoidon järjestelyistä, sekä kommentoi Joroisten elämänmenoa moralisoivasta näkökulmasta. Sanomalehtikirjoitusten perusteella Brask seurasi tarkasti yhteisönsä asioita ja kertoi niistä oman mielipiteensä. Lehdet toimittivat ja korjasivat Braskin kirjeitä, sillä ne ovat ilmaisultaan huomattavasti selkeämpiä ja kieliasultaan huolitellumpia kuin häneltä säilynyt käsikirjoitusaineisto.²⁶

Joroisten lainakirjastoa Brask kertoo hoitaneensa kymmenen vuoden ajan 1864–1874. Hän piti kirjastotehtävissä toimimistaan olennaisena tietojensa karttumisen kannalta – olihan hänellä asemansa takia varmasti hyvä mahdollisuus lukea kirjaston kokoelmiin kuuluvia kirjoja.²⁷ Kirjastolle oli perustamisvaiheessa hankittu noin 400 niteen kokoelma.²⁸ Mitään tietoa siitä, mitä kirjoja kirjaston kokoelmassa oli, ei kuitenkaan ole säilynyt. Brask kirjoitti maaseutukirjeissään, että kirjasto saavutti suosiota paikkakunnalla. Alun innostuksen jälkeen alkoi kuitenkin ilmetä ongelmia, koska lainaajat eivät osan-

neet käsitellä kirjoja oikein ja kirjat menivät huonoon kuntoon. Niitä myös katosi paljon. Kirjaston toiminta vaikuttaa hiipuneen 1870-luvun kuluessa, ja vuonna 1877 Brask kertoi, että kirjasto oli vailla hoitajaa.²⁹

Vaikka Joroisten kirjaston kokoelmaa ei tunneta, Braskin luku-harrastuksen suunnasta ja sisällöstä voidaan kuitenkin tehdä päätelmiä hänen kirjoitustensa pohjalta. Hän luki runsaasti uskonnollista kirjallisuutta. Raamatun, virsikirjan ja katekismuksen lisäksi ainakin erilaiset kristinopin oppikirjat, hartauskirjat ja raamatunhistoriaa käsittelevät teokset kuuluivat Braskin lukuohjelmaan. Maallisemman kirjallisuuden parissa Braskin lukeminen keskittyi tietokirjallisuuteen. Kirjoituksissaan hän toi esille, ettei juuri arvostanut kaunokirjallisuutta.³⁰ Kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1880- ja 1890-luvulla antoi kirjapalkkioin Braskille tunnustusta Seuralle lähetetyistä kirjoituksista, hän valitsi tarjotuista kirjoista itselleen muun muassa historiaa ja kansanperinnettä käsitteleviä teoksia, lakikirjan, laki- ja virkakielen sanaston, kasvitieteen oppikirjan, Topeliuksen *Luonnon kirjan* sekä *Kalevalan* ja *Kantelettaren*.³¹ Sanomalehtiä avustanut Brask seurasi luonnollisesti myös suomenkielistä lehdistöä, vaikka ei omien sanojensa mukaan itse lehtiä tilannutkaan. Lehtiä kierrätettiin paikkakunnalla, ja Brask hakeutui niiden tilaajien luokse lukemaan uusimpia numeroita.³²

Kuvaa Braskista yhteisönsä kirjoihin, lukemiseen ja kirjoittamiseen erikoistuneena jäsenenä täydentää tieto siitä, että hän toimi kirjakauppiaiden asiamiehenä Joroisissa.³³ Braskin kautta saattoi siis paitsi lainata kirjoja myös ostaa niitä. Muistitiedon mukaan hän myös laati asiakirjoja sellaisille ihmisille, jotka eivät itse osanneet kirjoittaa.³⁴ Muistitietoa tukee se, että Brask on joidenkin säilyneiden kirjoitustensa yhteyteen liittänyt esimerkkejä asiakirjoista, kuten velkakirjoista ja perunkirjoituksista, joiden perusteella voidaan olettaa, että hänellä oli kokemusta vastaavien dokumenttien laatimisesta.³⁵ Niin ikään sukulaisten kertomaan perustuu tieto siitä, että Brask opetti lukemista, kirjoittamista ja laskemista veljensä lapsille eräänlaisessa kotikoulussa Kerisalon saaren torpassa. Häntä pyydettiin pyhäkoulun opettajaksikin, mutta hän kieltäytyi tehtävästä.³⁶

Sanomalehtikirjoituksista laajoihin esseisiin

Kustaa Braskin kirjoitustyön painopiste siirtyi 1870-luvun kuluessa sanomalehtien maaseutukirjeistä laajempiin tekstikokonaisuuksiin. Hänen kirjeensä alkoivat 1860-luvun lopulla paisua sellaisiin mittoihin, että *Tapion* toimitus joutui huomauttamaan, ettei voi ahtailla palstoillaan julkaista niin laajoja selostuksia.³⁷ Ilmeisesti Braskin sanomisen tarve ja kunnianhimo kirjoittajana kasvoivat kokemuksen ja lisääntyneen lukeneisuuden myötä, eikä paikkakunnan tapahtumista raportointi enää riittänyt hänelle.

Brask lähestyi ensimmäisen kerran Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa 1876, jolloin hän pyysi Seuraa kustantamaan ”suomenkielisen työrahvaan” lasten aapiseksi, laskennon ja kristinopin oppikirjaksi kirjoittamansa *Pienen Alku Opetuksen*. Myös kolmella muulla Braskin 1870-luvun käsikirjoituksella oli kansanvalistuksellinen päämäärä: yksi oli tarkoitettu maanviljelyn opaskirjaksi, toinen opettamaan kristinoppia ”nuorelle rahvaalle” ja kolmas nuorten lukuharjoittelua tukeväksi ajanvietepeliksi.³⁸ Brask aloitti siis pidempien kirjoitustensa laatimisen toisaalta melko käytännönläheisistä, toisaalta uskonnon-opetusta painottavista kansansivistyksellisistä lähtökohdista.

Uskonnollisaiheet *Puheet*, kuten Brask useimpia kirjoituksiaan nimitti, ovat selvänä enemmistönä Braskin 1880-luvulla SKS:lle lähettämässä teksteissä. Osa *Puheista* muistuttaa 1800-luvun kristillisten julkaisujen tekstejä tai hartauspuheita, osa taas on Braskin varsin omaperäistä tulkintaa kristinopista ja Raamatusta. Uskonnollisten aiheiden rinnalla kulkee myös filosofishenkisiä pohdintoja esimerkiksi tunteista, oppimisesta sekä ihmisen ja luonnon suhteesta.³⁹ Lisäksi Braskin 1880-luvulla suosimia teemoja olivat kansanrunous ja -perinne.

1890-luvulla yhteiskunnalliset kysymykset muodostuivat Braskin kiinnostuksen pääkohteiksi. Hän pohti laajoissa esseissään maaseudun tilattoman väestön ja erityisesti torppareiden epävarmaa asemaa, mihin todennäköisesti oli kimmokkeena yleisen keskustelun aktivoituminen tästä aihepiiristä.⁴⁰ Vaikka Brask oli selvästi tietoinen aiheeseen liittyvästä lehtikirjoittelusta, hän tarkasteli asiaa pitkistä

elämänkokemuksestaan käsin ja edusti näkemyksineen tavallaan vanhempaa aikaa kuin 1890-luku. Yhteiskunnallisten kysymysten rinnalla Braskia kiinnosti 1890-luvulla ja vuosisadan taitteessa kansansivistyksen aihepiiri. Historiaan ja maatalouteen liittyviä teemoja hän käsitteli 1880-luvulta 1900-luvun alkuun. Viimeisinä vuosinaan Brask palasi voimakkaasti uskonnollisten aiheiden pariin.⁴¹

Vuonna 1885 Brask kirjoitti vankeinhoitohallituksen ylijohtaja Adolf Grotenfeltille ja pyysi tätä tai tämän poikia, jotka ovat ”suostunuwat suomalaisuuteen”, välittämään kirjoituksiaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle.⁴² Grotenfeltien monihaaraainen aatelissuku omisti Joroisissa useita kartanoita – myös Frugårdin kartanon, jonka torppari Brask oli. Adolf Grotenfelt edusti Frugårdin sukuhaaraa ja oli kartanoa Braskin aikuisiällä isännöineen Viipurin hovioikeuden varapresidentti Gustaf Otto Grotenfeltin veljenpoika.⁴³ Sekä Adolf että Gustaf Otto Grotenfelt olivat SKS:n jäseniä.⁴⁴ Adolf Grotenfeltin kuoltua hänen poikansa Kustavi Grotenfelt, joka oli SKS:n pitkäaikainen kirjastonhoitaja ja varaesimies sekä myöhempi historian professori, jatkoi Braskin kirjoitusten välittämistä Seuralle.⁴⁵

Vaikka Adolf ja Kustavi Grotenfeltin sukujuuret olivat Frugårdissa, he eivät koskaan asuneet kartanossa. Sukusiteiden lisäksi heitä tosin yhdisti Joroisiin perheen omistuksessa ollut Juurion tila, joka sijaitsi joidenkin kilometrin päässä Braskien torpasta. Tila oli kuitenkin vuokralla eikä sen pito edellyttänyt omistajilta kovin suurta aktiivisuutta. Näyttää selvältä, ettei Adolf ja Kustavi Grotenfeltilla ollut säännöllisiin henkilökohtaisiin kohtaamisiin perustuvaa suhdetta Braskiin. Myös Frugårdin isäntä Gustaf Otto Grotenfelt asui kartanossa vain loma-aikoina. Vakituisesti kartanoa emännöivät vuosikymmenten ajan hänen neljä naimatonta sisartaan.⁴⁶ Brask kuitenkin vihjaa Gustaf Otto Grotenfeltia käsittelevässä muistorunossaan, että kartanon isännän ja hänen välillä vallitsi molempien vanhuusvuosina jonkinlainen keskustelukumppanuus.⁴⁷ Ei ole toistaiseksi tiedossa, saiko Brask suoranaisia kirjallisia vaikutteita, esimerkiksi luettavaa, Frugårdin Grotenfelteilta. Jollain tavoin Grotenfeltit silti huomioivat Braskin kirjoitustyön, sillä Grotenfeltien sukukirjassa, jonka kirjoittajista yksi oli Kustavi Grotenfelt, lainataan Braskin kirjoittamaa

positiivissävyistä arviota Frugårdin isäntäväen ja alustalaisten välisistä suhteista.⁴⁸

Brask toivoi SKS:lle lähettämiensä kirjoitusten saatekirjeissä toistuvasti, että saisi tekstejään julkaistuksi Seuran kautta – joko siten, että Seura julkaisisi tekstit tai lähettäisi niitä sopiviksi katsomilleen kustantajille ja lehdille.⁴⁹ Brask yritti itsekin 1870-luvulla tarjota ainakin yhtä käsikirjoitustaan muille kustantajille, mutta joutui pettymään toiveissaan.⁵⁰ Myös joidenkin muiden kirjoitustensa yhteydessä Brask mainitsee niiden olleen ”muutamilla luvettawana ja nähtävänä” ennen SKS:lle lähettämistä mutta ei täsmennä, oliko kyse kustantajista vai esimerkiksi paikallisista lukijoista Joroisissa.⁵¹

Siihen, miksi Brask ei saanut tekstejään julkaistuksi, oli todennäköisesti monia syitä. Kirjoitusten monimutkainen ilmaisu ja tyyli vaikuttivat varmasti asiaan. Kirjoitusten aihepiirit olivat hyvin kunnianhimoisia Braskin kirjallisiin taitoihin nähden ja niitä olisi ollut hankala toimittaa julkaisukuntoon. Lisäksi ainakaan SKS:n omassa julkaisuohjelmassa ei ollut sijaa tällaisille teksteille. Brask ei ollut ainoa itseoppinut kirjoittaja, joka kääntyi julkaisutoiveineen SKS:n puoleen, sillä Seura oli alkuaikoinaan auttanut joitakin vastaavassa asemassa olevia kirjoittajia saamaan tekstinsä painetuiksi. Myöhemmät kirjoittavat kansanhimiset joutuivat pettymään, sillä Seura keskittyi tieteellisiin kirjoihin ja romaaneihin.⁵² Vaikka Braskin julkaisutavoitteet eivät toteutuneet SKS:n avulla, Seura antoi kuitenkin ajoittain hänelle tunnustusta raha- ja kirjapalkkioin, mikä kannusti häntä jatkamaan kirjoitustyötään.⁵³ Brask toivoi, ettei julkaisematta jääneitä käsikirjoituksia palautettaisi hänelle.⁵⁴ Ehkä ajatuksena oli, että kirjoitukset säilyisivät paremmin SKS:n hallussa kuin kotitorpassa.

Brask ponnisteli yli 30 vuoden ajan pitkien ja vaativien käsikirjoitusten parissa. Mikä motivoi hänet tähän valtavaan kirjoitusurakkaan? Brask kertoi sekä SKS:lle lähettämissään saatekirjeissä että kirjoitustensa yhteydessä monia syitä kirjoittamiseensa. Yksi niistä liittyi kansan valistamiseen. Valistustavoitteidensa lähtökohdaksi hän esitti kirjoituksesta ja sen aihepiiristä riippuen idealistisia, käytännöllisiä tai uskonnollisia perusteluita.⁵⁵ Toisaalta hän tahtoi informoida

teksteillään niitä vastaanottaneita säätyläisiä kansan elinolosuhteiden epäkohdista.⁵⁶ Brask toivoi ”herroille” kirjoittamisen kautta voivansa vaikuttaa tärkeiksi kokemuinsa asioihin. Usein Brask myös mainitsi, ettei halunnut kätkeä kaikkea oppimaansa ”hikiliinaan” vaan tuoda sitä kirjoituksissaan esille.⁵⁷

Varsinkin kansanvalistukseen liittyvät motiivit kytkeytyivät Braskin toiveeseen kirjoitustensa julkaisemisesta. Ennen pitkään hän lienee kuitenkin luopunut julkaisutoiveesta, vaikka toistelikin sitä sitkeästi SKS:lle lähettämässään kirjeissä argumentoiden, että myös ”turhempija, lörpötös puheita” kuin hänen tekstinsä oli painettu.⁵⁸ Toisaalta Brask myös osoitti saatekirjeissä tiedostavansa omien kirjoitustensa puutteet.⁵⁹

Braskin itsensä ilmoittamien syiden lisäksi valtavan kirjoitustien taustalla voidaan nähdä lapsuudesta alkanut lukuharrastus ja sen syvällinen merkitys intellektuaaliselle kehitykselle. Kirjallisesta kulttuurista muodostui erittäin tärkeä osa Braskin elämää. ”Rahvaan kirjanoppineena”, erityisesti tilattomaan väestönosaan kuuluvana, Brask oli kuvaustensa mukaan ainakin omassa ikäluokassaan lopulta kotiseutunsa ainoa. Perheellistynyt, samassa torpassa asunut velikin jäi todennäköisesti kauas hänen taakseen lukeneisuudessa, eikä Braskilla ehkä ollut muita keskustelukumppaneita samasta yhteiskuntaryhmästä. Kirjoittaminen oli hänen keinonsa jäsentää ja työstää lukemaansa, kokemaansa ja ajattelemaansa.

Sivistymätön rahvas

Suomen historian ja kansansivistyksen pitkiä linjoja tarkastellessaan Brask hahmotteli myös omaa paikkaansa hierarkkisessa yhteiskunnassa. Hän ulotti historialliset kirjoituksensa usein ajallisesti kauas, kristinuskon saapumiseen maahamme. Syvästi uskonnollisena Brask näki tapahtumasarjan myönteisenä, suurena edistysaskeleena pakanuudessa eläneille suomalaisille. Kristinuskon toi maahan paitsi Jumalan sanan myös kirjoitustaidon, kirjallisen kulttuurin ja järjestytyneen esivallan. Hitaasti ne alkoivat vaikuttaa kansan elämään ja

vielä hitaammin rahvas alkoi aktiivisesti omaksua kirjallisia taitoja. Brask oli yksi omaksujista: hän liitti oman kirjoittamisensa osaksi tätä kristillis-kirjallista traditiota.⁶⁰

Kristinuskon ja kirjasivistyksen leviäminen Suomessa ei Braskin mukaan kuitenkaan ollut varsinainen menestystarina. Kristinuskon omaksuttiin usein ulkokohtaisesti, ja kirjanoppia kohtaan vallitsi pitkään vastenmielisyys tai suorastaan viha. ”[S]uomenkin kansassa, kuin wan ollaan wielä enemmän, kastetuina pakanoina, kuin Jumalata pelkääväisinä”, Brask kirjoitti vuonna 1901.⁶¹ Brask pohti paljon suomalaisen rahvaan suhdetta kristilliseen uskoon eikä (köyhä) kansa hänen arvionsa mukaan ollut yleisesti erityisen uskonnollista. ”Opitukin katkismuksen tieto, muistissa, on kuin selän taakse sidottu kapula”, Brask kuvasi. Sitä ei ollut aidosti ymmärretty ja sisäistetty.⁶²

Rahvaan sivistyttäjänä Suomessa oli paljolti ollut lain ja rangaisuuden pelko, ei sen oma pyrkimys, Brask jatkoi. Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla joroislaisissa lautamiehissä oli Braskin mukaan lukutaidottomia. ”Ruunun miehet” joutuivat toistuvasti hakemaan lapsia lukemisen oppiin. Braskin maininta väkisin opetettavista lapsista tuo mieleen Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* vastentahtoisen puurtamisen lukkarinkoulussa. Puolensa valinneen Braskin mielestä pakkokin oli silti parempi kuin se, että kansa olisi elänyt tyystin ilman kristinoppia ja sitä tukenutta maallista hallintoa. Braskin itselleen mieltämässä valistustehtävässä kristinuskon ja maallinen sivistys kulivat käsi kädessä.⁶³

Joroisten kylät poikkesivat Braskin mukaan toisistaan. Hän kertoo ”kerettiläiskylistä” eli pitäjän niistä kylistä, joihin herännäisyys oli levinnyt 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Niissä uskoa harjoitettiin isommissa ryhmissä omakohtaisesti. Hartauskirjoja luettiin aktiivisesti ja kirjoitustaitoisia oli jo 1800-luvun alkupuolella useita. Körttiläisyys oli kuitenkin opillisesti varsin erilaista kuin Braskin omat uskonnolliset painotukset, ja liike jäi hänelle etäiseksi. ”Kerettiläiskyllien” ulkopuolella ajanviettotavat olivat Braskin mielestä vapaammat. Hän paheksui liiallista alkoholin käyttöä ja kortinpeluuta, mutta suhtautui huomattavasti myönteisemmin lasten kisailuun ja leikkeihin, jotka hänen mielestään kukoistivat vuosisadan alkupuolella.⁶⁴

Vaikka Brask toisti näkemystään suomalaisten yleisestä haluttomuudesta omaksua kristillistä oppia ja kirjallista sivistystä, toinen yleinen teema hänen kirjoituksissaan antaa aiheeseen erilaisen näkökulman. Mitä mahdollisuuksia suomalaisella köyhällä oli sivistyä, hän kysyi. Torpparin ja tilattoman osa oli kurja. Köyhän lapsi sai kiertää kerjuulla ja vanhempia painoivat ”wilu, wäsytys, nälkä ja puutos”. Jatkuva työnteko ja huoli toimeentulosta täyttivät ajatukset siinä määrin, että ”kansallisuus, kirjallisuus” olivat aiheita, joihin mielenkiinto ja voimat eivät voineet enää riittää. Kun elämän sisältö on nälän välttäminen, ”siinä ei kurkistella kouluja, oppeja, tietoja, taitoja, tapoja”.⁶⁵ Tilattomien elämää sävytti syvä epävarmuus tulevaisuudesta: loisilla ei ollut omaa kotia lainkaan, vaan he asuivat muiden nurkissa, ja torpparit saattoivat tulla hädetyiksi asuinsijoiltaan milloin tahansa. Tilattomat olivat Braskin mukaan muukalaisia omassa maassaan, aina valmiina lähtemään, tuntematta mitään paikkaa kodikseen. Tällainen olotila vieraannutti heidät kaikista sivistysharrastuksista.⁶⁶

Maatalousväestön sisäinen hierarkia – jakautuminen talollisiin, käsityöläisiin, torppareihin (Braskin kielenkäytössä ”mökkiläisiin”), palvelijoihin ja loisiin – tulee Braskin teksteissä ilmi toistuvasti. Brask teki tämän jaottelun itse lukuisten kirjoitustensa alussa. Vaikka omaa tilaansa itsenäisesti viljelevä talonpoika näytti olleen Braskille eräänlainen ideaali, oli talollisten ja tilattomien välissä syvenevä kuilu, jonka hän koki hyvin epäoikeudenmukaisena. Varallisuuden tai sivistystason nousu ei saanut merkitä maataloustyöstä vieraantumista. Brask oli tuhtunut siitä, että talolliset, tai jotkut heistä, yrittivät kasvattaa sosiaalista eroa torppareihinsa ja palvelijoihinsa ja nostaa itsensä ”herrojen”, ruumiillista työtä tekemättömien joukkoon. Hän kiinnitti huomiota esimerkiksi siihen, kuinka eräät talolliset eivät enää syöneet yhdessä palkollistensa kanssa ja tarjosivat heille huonompaa ruokaa kuin itse söivät. Maan viljelijöinä, ”leipätyöntekijöinä”, niin kuin Brask kirjoitti, talolliset, torpparit ja palkolliset kuuluivat samaan ryhmään.⁶⁷

Muutokset Joroisissa olivat todellisia. Niiden takana oli mm. joidenkin talonpoikien vaurastuminen puukaupoilla, minkä seuraukse-

na he pystyivät ostamaan itselleen kaupunkeihin siirtyneiden säätyläisperheiden maatiloja. Isoja kauppoja tehtiin myös lainarahalla, eikä uusi omistaja aina selvinnyt veloistaan. Tämä johti joidenkin tilojen tiheisiin omistajanvaihdoksiin ja torppareiden kannalta epävakaiseen tilanteeseen.⁶⁸ Velkaantuneet maanomistajat paikkasivat Braskin mukaan taloudellista tilannettaan torppien ehtoja kiristämällä. Brask kiinnitti runsaasti huomiota tilakauppoihin ja vaurastumaan pyrkineisiin talonpoikiin, vaikka suuri osa Joroisten talollisista kuului niihin viljelijöihin, joilla ei ollut torppareita lainkaan ja joiden olot tuskin ratkaisevasti muuttuivat 1800-luvun loppupuolella. Braskien torpan tilanne oli kaikesta päätellen vakaa, minkä Brask myös toistuvasti toi esille.⁶⁹ Hänen emotionaalisen kiihtymyksensä taustalla saattoi silti olla myös epävarmuus oman torpan tulevaisuudesta: pelko Frugårdin kartanon myymisestä ja joutumisesta taitamattomiin käsiin.

Kirjoitukset, joissa Brask käsitteli maaseudun olosuhteita, ovat jännitteisiä ja osin ristiriitaisia. Ne ovat katkelmittain voimallisia selontekoja epäoikeudenmukaisuudesta ja absoluuttisesta köyhyydestä. Tilattomien oloja hän kuvasi jyrkimmillään muotovapaudella (sopimuksilla) peitetyksi orjuudeksi. Hän sivalsi talollisia ja arvosteli heitä purevasti etenkin eräissä runoissaan mutta myös suorasanaisissa teksteissään samastuen voimakkaasti ongelmiin joutuneiden maattomien tilanteeseen. ”Nykyään vielä suomessa, irtain työ väki, owat paljaan mieliwallan alaisina kiintijämijien asukkaiden tahdolle”, Brask kiteytti. Silti hän *Puheidensa* alussa ja lopussa usein perääntyi ja totesi Raamattuun viitaten, että yhteiskunnassa on aina köyhiä ja rikkaita, eikä toisin voi ollakaan – jokaisen on tyydyttävä hiljaa osaansa. Sääty-yhteiskunnan ote Braskin ajattelusta oli luja, vaikka hän itse kanta-aottavana kirjoittajana oli monin tavoin irronnut perinteisestä alamaistorpparin roolista.⁷⁰

Vaikka Brask tunsi sympatiaa köyhiä kohtaan ja kirjoitti paljon erityisesti torppareiden olojen kohentamisesta, hän ei arkaillut ankarin sanoin arvostella tilatonta väestöä sen omista virheistä: useiden toiminta oli lyhytnäköistä ”hölmötystä”, jossa ei vaivauduttu säästämään tulevan varalle vaan tuhlatiin kaikki ylimääräinen raha. Elämä oli

nautintohakuista ja vailla mitään korkeampia päämääriä – alkoholi, kortinpeluu ja laiskottelu kiinnostivat eniten.⁷¹ Jos joku tahtoi kehittää vaikkapa työskentelytapojaan, niin toisissa tämä herätti vain kateutta ja pahaan verta. Luultavasti omiin kokemuksiinsa viitaten Brask kirjoitti, että herrat suhtautuvat torpparin maanviljelystä koskeviin parannusehdotuksiin hyväksyvästi, toisin kuin pöyhkeät talolliset tai kateelliset torpparit.⁷²

Brask uskoi sivistyksen voimaan ja näki sen levittämässä varsin abstrakteja ja idealistisia päämääriä. Hänen usein sivuamansa aihe olivat paikallisyhteisön tulehtuneet ihmissuhteet: ”[L]uonnon ilkeydet, tora ja riita himot, soimaukset ja panettelemiset, iwat ja irwotukset, pilkat ja ylönkatseet, j.m.s.”⁷³ Näihin ristiriitoihin Brask etsi ratkaisua sivistyksen ja kristillisen sanoman levittämisestä. Uskonnolliset painotukset olivat hänelle keskeisiä: lukeminen piti – ahkeran työn teon rinnalla – ”tekosyntejä” loitolla. Yhteiskunnan liikkuvuuden lisäämiseen tai sosiaaliseen nousuun liittyviä päämääriä sivistyksen hankkimisen motivaatioina Brask ei tuonut esille. Leivän riittäminen kaikille edellytti hänen katsannossaan lähes koko väestön osallistumista maanviljelyyn. Tätä työtä tuli kuitenkin olla ohjaamassa valistuksen ja jumalanpelon herättämä sisäinen motivaatio eikä pelkkä ulkoinen pakko. Lukeminen ja tiedon hankkiminen hyödytti myös käytännössä: sen avulla oli mahdollista oppia uusia maanviljelytapoja ja lakikirjojen paremman tuntemuksen kautta välttää tarpeetonta käräjöintiä.⁷⁴

Talonpojissa oli Braskin mukaan niitäkin, jotka tilasivat sanomalehtiä ja seurasivat aikaansa, ja uskonto toki puhutteli joitakin yhteisön jäseniä.⁷⁵ Kuilu talollisiin oli kuitenkin ilmeisesti revennyttä ylivoimaisen suureksi: Brask ei koskaan maininnut talollisia lähipiiriinsä kuuluviksi. ”Köyhä rahvas” taas oli paitsi Braskin myötelämi- sen ja samastumisen kohde myös usein hänen arvostelunsa kohteena lyhytjänteisyytensä ja puutteellisten tapojensa vuoksi. Braskin asema oli ilmeisen yksinäinen, mutta elinympäristön epäkohdat ajoivat hänet silti yhä uudelleen kirjoitustyön ääreen.

Ihaileva katse säätyläisiin

Säätyläiset olivat Braskin yhteiskunnallisissa jaotteluissa luonnollisesti oma ryhmänsä. Brask käytti rinnakkain maskuliinisia nimityksiä *virkamies*, *herra*, *virkaherra*, *oppinut herrasmies*, joskus myös *herrasväki* ja *hallitussääty*. Hän ei juuri eritellyt säätyläistöön tai sivistyneistöön kuuluneita erilaisia ryhmiä tai niiden sisäistä hierarkiaa, mikä korostaa mielikuvaa kahdesta tyystin erilaisesta kansanosasta: herroista ja ”leipätyöntekijöistä”. Historiallisissa kirjoituksissaan Brask kertoi, että (joroislaisten) virkamiesten joukossa oli aiemmin ollut niitä, joiden mielestä ei olisi ollut pahaksi, vaikka yhteinen kansa ei olisi omaksunut edes lukutaitoa, kirjoitustaidosta puhumattakaan. He olivat Braskin mukaan pitäneet parempana, että rahvas olisi tyytynyt pelkkään työjuhdan osaan. Säätyläistön perinteisen ja konservatiivisimman käsityksen mukaan rahvas kuului kirjallisen sivistyksen ulkopuolelle.⁷⁶

1800-luvun puolivälin tienoilta lähtien levinnyt valistusinto vaikutti kuitenkin paitsi Braskiin myös säätyläisiin. Lehtikirjoituksissaan Brask mainitsee Joroisten lainakirjaston perustamisen ja erilaiset kouluhankkeet, joissa paikallista herrasväkeä oli aktiivisesti mukana.⁷⁷ Hän havainnoi herrojen suhtautumistavan muutoksia myös laajemmin: oppineiden ansiosta maallista tietoa ja taitoa oli alkanut tulla suomen kielellä työväellekin. Tämä muutos oli huomattavasti vaikuttanut Braskin omaan elämään. Suomea oli ryhdytty myös kehittämään ”kirjallisuus ja hallitus wirkain kieleksi”, mikä sai Braskin lämpimän kannatuksen. Maataloudessa herraskartanoiden omistajat toimivat Braskin mukaan usein tärkeinä malleina talonpoikaistolle – tai uudistukset lähtivät liikkeelle säätyläistiloilta, vaikka talonpojat niitä aikansa vastustivatkin. Ruotsin aikaan verrattuna monet asiat Suomessa olivat Braskin mielestä verrattomasti paremmin.⁷⁸

Brask totesi kansan yleensä ajattelevan, etteivät virkamiehet mitään oikeaa työtä tee. Itse hän puolusti virkaherroja ja perusteli, ettei järjestäytynyt yhteiskunta voisi toimia ilman heitä. Virkamiesten tehtävänä oli yhteiskunnan koossapitäminen hallintoon ja lainkäyttöön liittyviä velvollisuuksia hoitamalla. Oikeudenmukainen hallinto ja

kunnolliset virkamiehet hyödyttivät kansaakin. Kelvottomia olivat ne, jotka tavoittelivat vain omia etujaan ja omaa vaurastumistaan.⁷⁹ Braskin myötämielisyys virkamiehiä kohtaan juontui luultavasti osin siitä, että hän näki uusien sivistysvirtausten leviävän heidän välityksellään. ”[M]aassa tarwitaan, kansan opiksi ja walistukseksi, Herroja; oppineita; walistuneita; siwistyneitä”, Brask kirjoitti.⁸⁰ Talolliselle torppari oli edelleen pelkkä työjuhta – kansanvalistusta harrastava herra näki ehkä muitakin mahdollisuuksia.

Braskin lukemat kirjat ja lehdet olivat säätyläistöön tai sivistyneistöön kuuluneiden kirjoittamia. Aatteiden ja tietojen maailma, johon kansanihmiset lukiessaan tutustuivat, oli pohjimmiltaan pitkän kirjallisen perinteen lävistämää ja osa sitä ”suurta traditiota”, josta rahvas oli ollut melko irrallaan.⁸¹ Samalla kun Brask syventyi kirjallisen kulttuurin tuotteisiin ja kirjoitti itse, hän etääntyi paikallisen yhteisön suulliseen kulttuuriin kuuluneesta elämänpiiristä. Myös kristinusko, johon Brask oli syvällisesti perehtynyt ja sitoutunut, oli ”kirjan oppia”, joka perustui kirjoitettuun ja painettuun sanaan eikä olisi voinut levitä ilman niitä. Kansankirjoittajan ja hänen vielä pitkälti suullisen kulttuurin piirissä eläneiden naapuriensa väliin aukesi kuilu. Tämä näkyy Braskin teksteissä, joissa hän kirjoittaa kriittisesti ja yleistäen tilattomista ja torppareista ikään kuin ei itse kuuluisi heidän joukkoonsa.⁸²

Vaikka Brask jakoi kiinnostuksen kirjalliseen kulttuuriin oppia saaneiden kanssa, tasavertainen suhde heihin ei sääty-yhteiskunnassa ollut mahdollinen. Koulutus- ja varallisuuserot olivat suuret ja elämänpiirit tyystin toisistaan poikkeavat. Anna-Maria Åströmin tutkimuksissa Savon kartanopitäjistä ilmenee kaikinpuolinen vieraus, joka talonpoikaisen kansan ja säätyläistön välillä vallitsi. Rahvas oli suljettu säätyläiskulttuurin ulkopuolelle, ja samalta alueelta kerätyissä kansantarinoissa säätyläiset olivat kuin toisesta maailmasta tarinoiden kertojiin verrattuna.⁸³ Åström luonnehtii useimpien kertomusten tunnelmaa ”kammottavaksi” ja niiden herrasväestä antamaa kuvaa yleensä hyvin kielteiseksi. Yliluonnollisista olennoista säätyläiset yhdistettiin piruun. Samalla rahvaan oma rooli tarinoissa jäi kuitenkin suhteellisen passiiviseksi.⁸⁴ Braskin suhtautumistapa oli näihin kerto-

muksiin verrattuna poikkeava, sillä hän kirjoitti säätyläisistä pääosin myönteisessä valossa. Silti myös hänen kirjoituksissaan korostuu tavallisen kansan ja säätyläisten välinen etäisyys. Kartanoiden säätyläisomistajat olivat pitkälti Braskin arkisen elämänpiirin ulkopuolella ja samalla ikään kuin kritiikin yläpuolella.

Braskin varovaisuus herrasväen suhteen on kuitenkin ymmärrettävää. Hän ja Konstantin-veli perheineen olivat Frugårdin torppareina itse riippuvaisia tilan säätyläisomistajista. Yksinäisen torpparin säätyläisäntiin kriittisesti suhtautuvat kirjoitukset olisivat luultavasti olleet Braskin asemassa olevalle ajatuksellinen mahdottomuus jo itsesuojelusyistä, oman torpan tulevaisuutta silmälläpitäen. Brask lähetti kirjoituksensa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan, joka hänen näkökulmastaan koostui korkeasti oppineista herroista – joukossa Frugårdin sukuhaaran Grotenfelteja, myös Frugårdin isäntä Gustaf Otto Grotenfelt. Torpansopimusten mukaan isännillä oli tyypillisesti oikeus irtisanoa itseään kohtaan huonosti käyttäytyvä torppari.⁸⁵ Tämä epäilemättä muokkasi Braskin asenteita, myös tiedostamatta, ja vaikutti hänen kirjoitustensa sisältöön.

Braskin asema torpparina ja kirjoittajana oli siis monin tavoin sidoksissa säätyläisluokkaan. Torppareiden epävakaata asemaa koskeva arvostelu kohdistui Braskilla – epäselvän lainsäädännön lisäksi – talonpoikaisiin maanomistajiin. Lainsäädännön arvostelu oli kuitenkin välillisesti myös säätyläisten arvostelua, sillä he pääasiassa olivat lainsäädäntötyön takana.

Kirjoittaja ja hänen yhteisönsä

1800-luvun ranskalaisia ja englantilaisia työväenluokan omaelämäkertoja tutkinut Martyn Lyons toteaa, että niiden kirjoittajat lähes väistämättä jäljittelivät kirjallista kulttuuria, johon he olivat itseopiskelun avulla tutustuneet. Silti lopputulos harvoin ihastutti niitä korkeakulttuurin edustajia, joille he kirjoituksiaan tarjosivat. Muodollisen koulutuksen puuttuessa työväenluokkainen kirjoittaja liikkui itselleen vieraalla maaperällä. Toisaalta tunkeutuminen kirjalliseen maailmaan ja ajattelutapojen omaksuminen sieltä saattoivat

aiheuttaa hankauksia omassa elinympäristössä ja suhteessa työtovereihin, jotka oudoksuvat omatekoista kirjanoppinutta. Kirjoittajat liikkuvat kahden eri kulttuurin piirissä.⁸⁶

Lyonsin analyysi on osuva myös Kustaa Braskia ajatellen. Lukemisesta ja kirjoittamisesta kiinnostuneena Brask oli ollut yhteisössään erilainen lapsesta lähtien. Hänen kirjoituksissaan oli muodollisia puutteita ja sisällöllisiä epäselvyyksiä, ja ne unohtuivat arkistoon. Keski-Euroopan työläiskirjoittajista poiketen Braskilla ei kuitenkaan ollut viiteryhmänään kehkeytyvää työväenliikettä eikä muutakaan joukkojärjestöä, joka olisi liittännyt yhteen samassa yhteiskunnallisessa asemassa olevia. Brask keräsi paikallisyhteisönsä kansanperinnettä, mutta hänen suhteensa siihen ja ”omiinsa” ylipäätään oli vähintään ambivalentti. Intensiivinen lukeminen ja aktiivisuus kirjallisella saralla lähensivät häntä henkisesti pikemminkin säätyläisiin.

Kirjoittajan asema omassa yhteisössään ja vaikutteiden leviämisen suunnat kirjallistumisen prosesseissa ovat tutkimukselle keskeisiä aiheita. Ursula Howardin mukaan englantilaisten ”itseoppineiden” itsenäistä opiskelua ja yksinäisyyttä on tutkimuksissa liioiteltu ja sosiaalinen ympäristö, jossa he kehittivät taitojaan, on unohdettu: kirjoittajilla oli useimmiten takanaan opinahjoja, vaikka vaatimattomiakin, ja ennen kaikkea heillä oli ystävyysuhteita ja epämuodollisia verkostoja, joissa opiskeltiin yhdessä tai opetettiin nuorempia jäseniä. Toisaalta Howard korostaa, että varhaiset kirjoittajat oppivat taitonsa mitä erilaisimmilla tavoilla. Yhtä kaavaa kirjoittavaksi kansanmieheksi tai -naiseksi ei ollut.⁸⁷

Howardin tutkimat työväenluokkaiset kirjoittajat elivät erilaisissa oloissa Suomeen verrattuna. Koulujen ja saatavilla olevan kirjallisuuden määrä sekä yhteiskunnan järjestäytymisaste oli Englannissa korkeampi. Suurempi asukastiheys lisäsi todennäköisyyttä, että tiedonhaluiset itseopiskelijat ylipäätään kohtasivat toisensa. Suomalaisissa kartoituksissa ja tutkimuksissa on tullut esille useita kirjoittajia, myös varattomia ja maata omistamattomia, joille näyttää olleen yhteistä jonkinlainen yhteys säätyläistöön tai sivistyneistöön pikemminkin kuin toisiinsa. Syitä voi olla useita alkaen siitä, että joku ylempisäätyinen oli ollut keskeisessä roolissa kansanihmisen omaksuessa luku- ja

kirjoitustaidon. Myönteinen vastakaiku taitojen käyttämisestä tuli usein samalta taholta. Säätyläinen saattoi myös lainata tai lahjoittaa luettavaa ja jopa toimittaa kirjoitusvälineitä, kuten piirilääkäri Wolmar Schildt teki tultuaan 1850-luvulla kontaktiin rautalampilaisen rahvaanrunoilijan ja ruotuvaivaisen Johan Ihalaisen kanssa. Braskille ja monelle muulle yhteys SKS:aan oli ratkaiseva.⁸⁸

Brask ei ollut ainoa, jolla kirjalliset vaikutteet ja kontaktit kasvattivat etäisyyttä omaan yhteiskuntaryhmään. Esimerkiksi kangasniemeläinen torpparin poika ja itseoppinut lastenopettaja Henrik Laitinen suhtautui pitäjäläisiinsä samantapaisesti kuin Brask. Kirjoittamassaan paikallishistoriallisessa tutkielmassa Laitinen arvosteli repivään tyyliin asukkaiden epäsiisteyttä, taikauskaisia tapoja ja yleistä sivistymättömyyttä. Paavolalainen torppari Mikko Kekkonen (s. 1830) pohdiskeli 1850–1860-lukujen vaihteen käsitteistönsä mitä erilaisimpia aihepiirejä uskonnosta astronomiaan ja maanviljelystä kirkkolauluun – ja antoi ymmärtää olevansa ympäristönsä oudoksuma. Laitilalaisen talollisen pojan ja itsellisen Juho Valtosen (1856–1930) yli puoli vuosisataa pitämää, noin 3700 sivua sisältävää päiväkirjojen kokonaisuutta voi lukea erikoislaatuksena dokumenttina introvertin miehen suhteesta kirjoitettuun sanaan. Päiväkirjojen perusteella Valtosen kanssakäyminen oli tiiviimpää ja henkilökohtaisempaa kirjojen ja sanomalehtien kuin toisten ihmisten kanssa.⁸⁹

Toisaalta kirjoista ja kirjoittamisesta kiinnostuneet saattoivat myös löytää toisensa: köyhtynyt ja asemansa menettänyt talollisen poika Aleksander Wallin (1853–1905) tapasi ystäviään entisen kotitilansa pihamökissä, jossa ”lujimme niitä vähii kirjoja joita on minulla”. Torpparin poika Kalle Sälli (myöhemmin Eskola, 1865–1938) muisteli päiväkirjassaan ”vertaistaan”, ”kynäilijä toukka” Rasilaa, joka Sällin tavoin oli intoutunut kirjallisiin harrastuksiin.⁹⁰ Ystävyysten perustuvat täysin epämuodolliset yhteydet, joita kirjallistuminen synnytti, ovat jälkeensä vaikeasti tavoitettavissa ja tutkimukselle haaste. Samoin suomalaisten naisten kirjoittamisen alkutaival on toistaiseksi auennut vasta joiltakin osin⁹¹.

Yhteisöllinen opiskelu ja kirjoittaminen, joita Howard korostaa, alkoi Suomessa yleistyä yhdistystoiminnan leviämisen myötä. Käsin-

kirjoitetut lehdet, kokouspöytäkirjat, yhteydenpito aatetovereihin eri paikkakunnilla antoivat yhä uusille aktiiveille syyn totutella kirjalliseen ilmaisuun. Kirjoittamisen luonne muuttui syvällisesti, kun siitä tuli keskinäisen kommunikaation väline samassa asemassa oleville tai samaa aatetta ajaville.⁹² Vaikka yhdistystoiminta oli Braskille henkilökohtaisesti vierasta, seurasi hän iäkkäänä miehenä sivusta Joroisissa vuonna 1896 perustettua nuorisoseuraa. Maatalousorientaationsa mukaisesti hän toivoi nuorisoseuralaisilta käytännöllisiä toimia – he voisivat vaikkapa parantaa peltomaata ojia kaivamalla – mutta samalla hän oli varovaisen tyytyväinen nuorison aktivoitumisesta sivistysharrastuksissa.⁹³

Toisin kuin Braskilta, italialaiselta mylläri Menocchiolta ei juuri ole säilynyt itse kirjoitettuja käsikirjoituksia. Inkvisitiopöytäkirjojen perusteella on sen sijaan tiedossa, että kirjat ja lukeminen olivat Menocchiolle tärkeitä. Lukeminen tarjosi uutta tietoa ja stimuloi omaperäistä ajattelua. Myös Braskille painettu sana antoi aineksia omintakeiseen pohdintaan, ja kirjat lienevät olleet lähes ystävän asemassa syrjäisissä oloissa eläneelle miehelle. Voimakas sanomisen tarve yhdisti samoin molempia: Menocchio selosti ajatuksiaan jopa henkensä uhalla, ja halu omakohtaiseen kirjalliseen ilmaisuun kasvoi Braskilla lähes pakkomielteeksi. Vaikka suulliset ja kirjalliset ilmaisumuodot ovat monissa maailman maissa vaikuttaneet rinnakkain vuosisatoja, siirtyminen kirjallisen kulttuurin piiriin on yksilötasolla saattanut yhä uudelleen olla perustavanlaatuisen kokemus ja muutos. Näin silloinkin, kun lukija-kirjoittajan ulkoinen yhteiskunnallinen asema pysyi entisellään ja kosketus suulliseen kulttuuriin säilyi niin kuin Menocchiolla tai Braskilla.

Viitteet

- 1 Brask, G. F. 1891a, 3, B 175:23, SKS KIA. Braskin kirjoituksiin viitataan tässä artikkelissa Braskin nimellä, kirjoitusvuodella, sivunumerolla, signumilla ja säilyttävällä arkistolla. Tarkemmat tiedot kirjoituksista löytyvät lähde- ja kirjallisuusluettelosta. Kaisa Kauranen on kirjoittanut artikkelin osana Suomen Akatemian tutkimushanketta *Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit 1800-luvun Suomessa* (hankenumero 1121270). Kiitämme saamistamme kommentteista ja parannusehdotuksista Anna Kuisminia, Lea Laitista, Kati Mikkolaa ja Marjatta Rahikaista.
- 2 Braskin nimi on kirkonkirjoissa Gustaf Fredrik Brask ja myöhemmässä vaiheessa Kustaa Fredrik Brask. Brask allekirjoitti käsikirjoituksensa ja kirjeensä muodossa G. F. Brask. Hän toi kuitenkin esille kirjeessään, että olisi halunnut suomalaistaa nimensä (ilmeisesti muutoon Kustaa Reetrik Rask), mutta pappi ei ollut tähän suostunut. G. F. Brask saatekirjeessään SKS:lle 11.12.1899, a) 72:n yhteydessä, 1887–1899, SKS KRA. Ks. myös Brask, N. 2001, 16. Käytämme tässä artikkelissa Braskista etunimeä Kustaa, joka oli hänen puhuttelunimensä. Viitteissä ja lähdeluettelossa on kuitenkin nimi Gustaf Fredrik Brask, jonka mukaisesti Braskin kirjoitukset on arkistoitu.
- 3 Niemi 1922, 383.
- 4 Kauranen 2006; Kauranen 2009; Kuismin 2002; Laitinen & Nordlund 2008.
- 5 Laitinen 1875; Waljakka 1916. Henrik Laitisen käsikirjoitusaineistot ovat SKS:n kirjallisuus- ja kansanrunousarkistoissa.
- 6 Ginzburg 2007.
- 7 Burnett, Vincent & Mayall 1984–1989; Howard 1991; Lyons 2008; Traugott 1993.
- 8 Lastenkirjat 1819–1854, Rippikirjat 1845–1899, Syntyneiden ja kuolleiden luettelot, Vihittyjen luettelot, Joroisten kirkonarkisto, KA. Kolme Braskien 12 lapsesta kuoli alle 1 vuoden ikäisenä.
- 9 Åström 1981, 49–50, 69–70.
- 10 Rippikirjat 1876–1899, Joroisten kirkonarkisto, KA.
- 11 Brask, G. F. 1891b, 16, B 175:118, SKS KIA. Braskin mainitsema Raamattu, jonka hän sai 11-vuotiaana, oli mahdollisesti yksi Brittiläisen raamattuyhdistyksen vuonna 1841 Joroisiin lahjoittamista Raamatuista, sillä myöhemmissä kirjoituksissaan Brask mainitsee ”Englannin piplia seuran” useampaan otteeseen positiiviseen sävyyn suomalaisen rahvaan sivistytäjänä. Ks. Grotenfelt 1931, 90.
- 12 Viikki 2003, 532. Perimätiedon mukaan joroislainen rusthollarin poika, myöhempi Braseborgin kartanon omistaja Anshelm Immonen (1842–1904) oppi kirjoitustaidon pitäjänopettaja Cantellin koulussa. Ks. Louhivuori & Tuomaala 2004, 8.
- 13 Ks. esim. Koivisto 1962, 392; Nikander 1984, 321; Oksanen 1981, 354–359.
- 14 Brask, G. F. 1891b, 16–17, B 175:118, SKS KIA.
- 15 Brask, G. F. 1891b, 13–14, B 175:118, SKS KIA; Niilo Braskin haastattelu Pirkkalassa 19.7.2006, KIAÄ 2006:234, SKS KIA.
- 16 Viikki 2003, 523–524.
- 17 Brask, G. F. 1903, 26–28, B 175:54; Brask, G. F. 1904, 22, B 175:53, SKS KIA.

- 18 Brask, G. F. a) 62, 1887–1899, SKS KRA; Brask, G. F. 1891b, 17–20, B 175:118, SKS KIA.
- 19 Sairaspäiväkirjat 1847–1859, Ac:1, Sarja A Diaarit, Mikkelin lääninsairaalan arkisto, Mikkelin maakunta-arkisto.
- 20 Lääketieteen historian dosentti Heikki Vuorisen arvio Braskin omaelämäkerrallisten sairauskuvausten perusteella. Sähköpostiviesti 12.1.2010.
- 21 Niilo Braskin haastattelu Pirkkalassa 19.7.2006, KIAÄ 2006:234, SKS KIA.
- 22 Rippikirjat 1876–1899, Joroisten kirkonarkisto, KA.
- 23 Brask, G. F. 1891b, 20, B 175:118, SKS KIA.
- 24 Joroisista, G. F. B. Torpparinpoika Joroisista, *Suomen Julkisia Sanomia* 18. 10.1858. Braskin lehtikirjoituksia voi lukea digitoiduista sanomalehdistä verkko-osoitteessa <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/main.html> tai puhtaaksikirjoitetuina verkko-osoitteessa http://fi.wikisource.org/wiki/Gustaf_Fredrik_Brask.
- 25 *Suomen Julkisia Sanomia* oli valtiovallan 1856 perustama suomenkielinen virallinen lehti, jolla oli myös kansanlehden piirteitä. Kuopiolainen *Tapio* ilmestyi 1861–1889 ja edusti melko maltillista fennomaanista linjaa. Ks. Landgren 1988, 317; Tommila 1988, 179–180.
- 26 Havainto on kiinnostava muitakin maaseutukirjeitä ajatellen. Niitä luultavasti editoitiin reippaasti lehtien toimituksissa.
- 27 G. F. Brask kirjeessään A. Grotenfeltille 19.12.1885, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA; Brask, G. F. 1891b, 20, B 175:118, SKS KIA; Joroisista 27. p. joulukuuta 1876, G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 13.1.1877.
- 28 Grotenfelt & Teittinen 1936, 74; Werkko 1879, 147; Viikki 2003, 541.
- 29 Joroisista, G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 11.4.1866; Joroisista kesäk. 12 p., G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 22.6.1869; Joroisista lokak. 3 p., G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 15.10.1870; Joroisista 25 p. marrask., G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 2.12.1871; Joroisista 27. p. joulukuuta 1876, G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 13.1.1877; Joroisista, G. F. B., *Tapio* 12.3.1870. Ks. myös Grotenfelt & Teittinen 1936, 74; Werkko 1879, 147.
- 30 Esim. Brask, G. F. 1899, 5–6, B 175:52, SKS KIA.
- 31 G. F. Brask kirjeissään SKS:lle 11.4.1887, 16.7.1887, 12.3.1891, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 32 Esim. G. F. Brask kirjeissään SKS:lle 16.7.1887, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA; Brask, G. F. 1892b, 1, B 175:55, SKS KIA.
- 33 G. F. Brask kirjeissään A. Grotenfeltille 19.12.1885, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA; Brask, G. F., 1897a, 21, B 175:68, SKS KIA. Asiamiesverkoston toiminnasta kirjakaupassa ks. Hakapää 2008, 230–234.
- 34 Brask, N. 2001, 10; Niilo Braskin haastattelu Pirkkalassa 19.7.2006, KIAÄ 2006:234, SKS KIA.
- 35 Brask, G. F. 1890a, 11–13, B 175:22, SKS KIA; Brask, G. F., E 73, 1896, SKS KRA.
- 36 Niilo Braskin haastattelu Pirkkalassa 19.7.2006, KIAÄ 2006:234, SKS KIA.
- 37 Joroisista 14 p. helmik., G. F. B., *Tapio* 27.2.1869.

- 38 G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 20.5.1876, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA; Brask, G. F. s.a. (kirjoitettu todennäköisesti 1870-luvulla), B 175:60; Brask, G. F. s.a. (kirjoitettu viimeistään 1876), B 175:77; Brask, G. F. s.a. (kirjoitettu todennäköisesti 1870-luvulla), B 175:87; Brask, G. F. s.a. (kirjoitettu 1870-luvun alussa), B 175:136, SKS KIA.
- 39 Esim. Brask G. F. 1887, B 175:120, Brask G. F. s.a., B 175:123, SKS KIA.
- 40 Esim. Pelttonen 1992, 286; Rasila 1961, 106–122.
- 41 G. F. Braskin käsikirjoitusten aihepiireistä vuosikymmenittäin ks. Brask, N. 2001, 15.
- 42 G. F. Brask kirjeessään A. Grotenfeltille 19.12.1885, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 43 Grotenfelt, N. K., Grotenfelt, E. & Grotenfelt, K. 1917, 427–433, 451–462.
- 44 Sulkunen 2004, 268.
- 45 G. F. Brask kirjeessään Tohtori (Doktori) Gusta Grotenfältille 10.10.1892, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA; Autio 2004, <http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/index.htm>.
- 46 Grotenfelt, N. K., Grotenfelt, E. & Grotenfelt, K. 1917, 429, 433–434, 439, 451–463.
- 47 Brask, G. F. 1900, 11, B 175:82, SKS KIA.
- 48 Grotenfelt, N. K., Grotenfelt, E. & Grotenfelt, K. 1917, 431.
- 49 Esim. G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 11.12. 1886, 16.7.1887, 16.10.1891, 20.12.1897, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 50 V. Forsmanin kirje G. F. Braskille 31.1.1872, B 175:136, SKS KIA.
- 51 G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 11.12.1886, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 52 Kauranen 2007, 68. Ks. myös Anna Kuisminin artikkeli tässä kirjassa.
- 53 SKS:n Braskille antamista palkkioista esim. G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 12.3.1891, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA. Ks. myös SKS:n Keskustelemukset, *Suomi* 1.1.1886, 1.1.1889, 1.1.1899, 1.1.1903.
- 54 Esim. G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 20.5.1876, 15.9.1888, 15.12. 1895, 9.12.1904, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 55 Esim. G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 20.5.1876, 11.12.1886, 16.10.1891, 15.12.1905, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 56 G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 9.12.1904, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 57 Esim. Brask, G. F. 1891a, 3, B 175:23, SKS KIA.
- 58 G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 9.2.1891, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 59 Esim. G. F. Brask kirjeessään SKS:lle 15.9.1888, 17.8.1889, 10.10.1892, Saapuneet kirjeet, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, SKS KIA.
- 60 Brask, G. F. 1897b, 4–9, B 175:107, SKS KIA.
- 61 Brask, G. F. 1901c, 6, B 175:47, SKS KIA.
- 62 Brask, G. F. 1897b, 10, 12, B 175:107, SKS KIA.

- 63 Brask, G. F. 1890b, 6, B 175:35; Brask, G. F. 1897b, 14, B 175:107; Brask, G. F. 1899, 4, B 175:52 SKS KIA.
- 64 Brask G. F. 1899, 4, B 175:52, SKS KIA; Brask G. F. b) 58 i, 1887–1899, SKS KRA.
- 65 Brask G. F. 1894, 20, B 175:41; Brask G. F. 1899, 6, B 175:52; Brask G. F. 1892b, 8, B 175: 55, SKS KIA.
- 66 Brask G. F. 1890b, 12–13, B 175:35; Brask 1892a 12–13 B 175:38; Brask G. F. 1894, 11, B 175:41, SKS KIA.
- 67 Brask, G. F. 1898, 5–6, B 175:31; Brask, G. F. 1892a, 4–5, B 175:38, SKS KIA. Talollisten ja palkollisten ruokailusta 1930-luvulla kerätyn muistitietoineiston valossa ks. Mikkola 2009, 277–280.
- 68 Joroisten torpista 49–61 prosenttia keskittyi 14 suurtilan maille 1865–1910. Näistä suurtiloista yhdeksän siirtyi säätyläisomistajilta talonpoikaistaustaisten henkilöiden omistukseen 1800-luvun kuluessa. Joillakin tiloilla omistajat vaihtuivat tiheästi. Esimerkiksi Kotkan tila joutui suoranaisen keinottelun kohteeksi – sillä oli 11 eri omistajaa 1891–1911. Ks. Grotenfelt 1931, 229–448; FM Raimo Viikin tiedonanto 1.1.2010 Joroisten torppien lukumäärästä ja keskittymisestä tietyille suurtiloille. Tiedot perustuvat Joroisten historian toisen osan käsikirjoitukseen.
- 69 Esim. Brask, G. F. 1890b, 13, B 175:35; Brask, G. F. 1892b, 5–6, B 175:55, SKS KIA.
- 70 Brask, G. F. 1892a, 7–9, 12, B 175:38; Brask, G. F. 1890b, 13, 15, B 175:35, SKS KIA.
- 71 Brask, G. F. 1899, 6, B 175:52; Brask, G. F. 1894, 17, 22, B 175:41, SKS KIA.
- 72 Brask, G. F. 1892a, 23–24, B 175:38, SKS KIA.
- 73 Brask G. F. 1890b, 5, B 175:35, SKS KIA.
- 74 Brask, G. F. 1892b, 13, B 175:55; Brask, G. F. 1894, 20–21, B:175:41; Brask G. F. 1897b, 12–13, SKS KIA.
- 75 Brask, G. F. 1897a, 21, B 175:68; Brask G. F. s.a., 36–37, B 175:72, SKS KIA.
- 76 Brask G. F. 1899, 5, B 175:52; Brask, G. F. 1897b, 20, B 175:107, SKS KIA. Mäkinen 2007, 403–414, 417–418.
- 77 Joroisista, G. F. B., *Suomen Julkisia Sanomia* 30.6.1862; Joroisista 25 p. marrask., G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 2.12.1870; Joroisista 27 p. jouluk., G. F. B., *Suomalainen Wirallinen Lehti* 13.1.1877.
- 78 Brask, G. F. 1891c, 16–17, B 175:47; Brask, G. F. 1894, 26–27, B 175:41; Brask, G. F. 1897b 11, 17–24, B 175:107 SKS KIA. Kansanvalistusvastaisuuden tyrehtymisestä julkisessa keskustelussa 1800-luvun puolivälin tienoilla ks. Mäkinen 1997, 289–293.
- 79 Brask G. F. 1902, 20–22, B:175:50; Brask, G. F. 1887, 156–162, B:175:120, SKS KIA.
- 80 Brask G. F. 1901, 9, B 175:47, SKS KIA.
- 81 Vaikka ”pienen” ja ”suuren tradition” edustajien elinpiirit olivat hyvin erilaiset, traditioiden välillä oli myös monimutkaista vuorovaikutusta. Ks. Redfield 1967, 40–59. Peter Burke kirjoittaa oppineesta ja kansankulttuurista osittain autonomisina osakulttuureina (Burke 2007, 25–26).
- 82 Esim. Brask 1894, 5–6, 15, B 175:41, SKS KIA.
- 83 Åström 1993, esim. 286–299, 323.

- 84 Åström 1995, 212–222, 232.
 85 Rasila 1961, 58–59, 67.
 86 Lyons 2008, 111–112, 127–128, 135–138.
 87 Howard 1993, 79–85.
 88 Kauranen 2006; Nordlund 2005, 51–54. Ks. myös Anna Kuisminin artikkeli tässä teoksessa.
 89 Kauranen 2009a, 10–11, 125–128 ja Kauranen 2009c, 26–27; Mikkeli (Mikko) Kekkonen arkisto, B 606, SKS KIA; Laitinen 1875, 15–19. Juho Valtosen päiväkirjoista on valokopiot Museoviraston keruuarkistossa. Alkuperäiset päiväkirjat ovat Laitilan kaupunginarkistossa.
 90 Aleksander Wallin päiväkirjassaan 19.2.1882. Aleksander August Wallinin arkisto, SKS KIA. Osia Wallinin laajasta päiväkirjasta on teoksessa Kauranen 2009a. Kalle Sällin (Eskolan) päiväkirja on antologiassa lähes kokonaisuudessaan. Maininta Rasilasta, ks. Kauranen 2009a, 148.
 91 Varhaisista naiskirjoittajista Suomessa ks. Helsti 2008; Kauranen 2009a, 7–8; Makkonen 2002, 272–324; Makkonen 2005.
 92 Kauranen 2009b; Salmi-Niklander 2009; Suodenjoki 2009, 77–81.
 93 Brask, G. F. 1899, 28–29, B 175:52, SKS KIA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Joroisten kirkonarkisto
 Lastenkirjat 1819–1854
 Rippikirjat 1845–1899
 Syntyneiden ja kuolleiden luettelot
 Vihittyjen luettelot

Mikkelin maakunta-arkisto, Mikkeli

Mikkelin lääninsairaalan arkisto
 Sairaspäiväkirjat 1847–1859

Museoviraston keruuarkisto, Helsinki

Valokopiot Juho Valtosen päiväkirjoista 1872–1929.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto (SKS KRA), Helsinki

Brask, G. F. Kerääjäsidokset 1887–1899.

Brask, G. F. (1896): *Puheita: perheiden, Talous warojen omistamisesta*. E 73.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto (SKS KIA), Helsinki

Gustaf Fredrik Braskin arkisto (B 175)

Käsikirjoitukset. Kotelot 1–3.

Brask, G. F (s.a., kirjoitettu 1870-luvun alussa): *Arpikirja*. B 175:136.

- Brask, G. F. (s.a., kirjoitettu viimeistään 1876): *Pieni Alku Opetus*. B 175:77.
- Brask, G. F. (s.a., kirjoitettu todennäköisesti 1870-luvulla): *Muutamija puheita ristillisyyden tietoasioista*. B 175:87.
- Brask, G. F. (s.a., kirjoitettu todennäköisesti 1870-luvulla): *Puheita leipätyöstä suomalaiselle työrähuvaalle*. B 175:60.
- Brask, G. F. (s.a.): *Puheita, Joroisissa, huomatuista ja muistettawista, asioista, Kansan elämässä, Tällä wuosi sadalla*. B 175:72.
- Brask, G. F. (s.a.): *Puheita luontoyhteydestä maanpinnalla*. B 175:123.
- Brask, G. F. (1887): *Puheita: Ihmisen olennosta*. B 175:120.
- Brask, G. F. (1890a): *Puheita: Suomen kansan totuttamisesta, Rehellisyyteen*. B 175:22.
- Brask, G. F. (1890b): *Puheita Työwäestä, ja leipä työn tekijäin tilaisuudesta*. B 175:35.
- Brask, G. F. (1891a): *Puheita Ihmisen elämän juoksusta, ja ijan kulkewaisuudesta, Suomalaisen kansan ja työrähuwaan, lapsille ja nuorukaisille*. B 175:23.
- Brask, G. F. (1891b): *Puheita: Tunnetuista Täutiloista*. B 175:118.
- Brask, G. F. (1891c): *Puheita: Leipää kaswattawista työn Tekijöistä, Suomessa, Sawossa ja Joroisissa*. B 175:47.
- Brask, G. F. (1892a): *Puheita: Ihmiskunnan wäihjen osuuskujen, Perhekuntina eläwijen, olost, ja talouden pidosta*. B 175:38.
- Brask, G. F. (1892b): *Maa Torpista, eli Mökkilöistä Sawossa, ja Joroisissa*. B 175:55.
- Brask, G. F. (1894): *Puheita: köyhyyden syistä, Suomessa. Ja muutamija sanoja köyhyyden syiden poistamisesta*. B 175:41.
- Brask, G. F. (1897a): *Puheita: Joroisissa tietoon tulleista, ja opettawaisista, Asijoista, ja tapauksista*. B 175:68.
- Brask, G. F. (1897b): *Puheita: Jumalan hywydestä, Suomalaisille*. B 175:107.
- Brask, G. F. (1898): *Puheita: Hywästi eläwäisyydestä*. B 175:31.
- Brask, G. F. (1899): *Puheita Suomalaisista, ja nykyisen ajan tunnoista, suomessa*. B 175:52.
- Brask, G. F. (1900): *Muistoja Ruukolin Howin Herrasta Joroisista*. B 175:82.
- Brask G. F. (1901): *Puheita: Leipää kaswattawista työn Tekijöistä, Suomessa Sawossa ja Joroisissa Ja työwäjen tilaisuuden parantamisesta*. B: 175:47.
- Brask G. F. (1902): *Puheita Työtä tekewän kansan tilaisuuden korjauksesta*. B 175:50.
- Brask, G. F. (1903): *Puheita Suomalaiselle, maalla asuwall, Työ wäelle*. B 175:54.
- Brask, G. F. (1904): *Puheita, Mökkilöissä asumisesta, Suomen maan, Sawossa*. B 175:53.

Niilo Braskin haastattelu 19.7.2006, haastattelijat Kaisa Kauranen ja Maria Virtanen. KIAÄ 2006:234.

Mikko Kekkosen arkisto

Kirjoituksia uskonnollisista ym. asioista. B 606.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto
Saapuneet kirjeet 1876–1905.

Aleksander August Wallinin arkisto
Päiväkirja 1881–1882. Kotelo 1.

Lehdistö

Suomalainen Wirallinen Lehti
Suomen Julkisia Sanomia
Suomi
Täpio

Kirjallisuus

- Autio, Veli-Matti (2004): *Helsingin yliopiston opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1640–1917*. [Verkkojulkaisu] < http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiehet_2/index.htm > [Viitattu 18.3.2010].
- Brask, Niilo (2001): *Torppari, kansanrunouden kerääjä Gustav Fredrik Brask ja hänen kirjoituksensa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa*. Julkaisematon moniste (1. versio 1989). Saatavissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistosta.
- Burke, Peter (2004): *What is Cultural History?* Polity Press, Cambridge.
- Burnett, John, Vincent, David & Mayall, David (1984–1989) (eds.): *The Autobiography of the Working Class: An Annotated, Critical Bibliography*. Vol 1–3. Harvester, Brighton, UK.
- Ginzburg, Carlo (2007): *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Gaudeamus, Helsinki. (Alkuteos 1976.)
- Grotenfelt, N. Karl (1931): *Joroinen I. Muistojulkaisu pitäjän 300-vuotisjuhlaan 6.8.1931*. Joroisten pitäjän 300-vuotisjuhla-toimikunta, Joroinen.
- Grotenfelt, N. Karl, Grotenfelt, Erik & Grotenfelt, Kustavi (1917): *Ätten Grotenfelt. Anteckningar för släkten*. N. B. Grotenfelt, Lovisa.
- Grotenfelt N. Karl & Teittinen, Aleks (1936): *Joroinen II. Joroisten kunta 1865–1935*. Joroisten kotiseutuyhdistys, Joroinen.
- Hakapää, Jyrki (2008): *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Helsti Hilkka (2008): ”Ei äitiin tarte sitä murehtia että miinä hukun ioutun”. Kirjeiden kirjoittaminen Savalojan sisarusten perhestrategiana *Kasvatus ja aika* 3 (2), 27–47. [Verkkojulkaisu] < http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=139 > [Viitattu 29.3.2010].
- Howard, Ursula (1991): Self, Education, and Writing in Nineteenth-Century English Communities. Teoksessa David Barton & Roz Ivanič (eds.), *Writing in the Community*. Sage Publications, Newbury Park, California, 78–107.

- Kauranen, Kaisa (2006): Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa. *Elore* 2 (13), 1–15. [Verkkójulkaisu] < http://www.elore.fi/arkisto/2_06/ka2_06.pdf > [Viitattu 29.3.2010].
- Kauranen, Kaisa (2007): Did Writing Lead to Social Mobility? Case Studies of Ordinary Writers in Nineteenth-century Finland. Teoksessa Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and early 20th-century Europe*. Peter Lang, Bern, 51–68.
- Kauranen, Kaisa (2009a) (toim.): *Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kauranen, Kaisa (2009b): *Kahma, Liina. Yhdistysaktiivi, kansankirjailija, ompelija*. Kansallisbiografia II. [Verkkójulkaisu] < <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/9629/> > [Viitattu 29.3.2010].
- Kauranen, Kaisa (2009c): Laitilan yksinäinen. Itseoppinut Juho Valtonen piti päiväkirjaa yli 50 vuotta. *Hiidenkivi* (6), 26–27.
- Koivisto, Olavi (1962): *Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia 2*. Kuntien ja seurakuntien historiatoimikunta, Eura.
- Laitinen, Henrik (1875): *Kertomus Kangasniemen pitäjässä Mikkelin läänissä. Ko-koillut H. Laitinen*. Weilin ja Göös, Jyväskylä.
- Laitinen, Lea & Nordlund, Taru (2008): Kansankirjoittajat kaksisataa vuotta sitten. Teoksessa Tiina Onikki-Rantajääskö & Mari Siironen (toim.), *Kieltä kohti*. Otava, Helsinki, 218–232.
- Landgren, Lars (1988): Kieli ja aate. Politisoituvaa sanomalehdistöä 1860–1889. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio, 269–420.
- Louhivuori, Anna & Tuomaala, Leena (2004) (toim.): *Isoäidin kirjeitä vuosilta 1908–1932*. Hilda Sofia Immonen o.s. Konttinen 1851–1932. Omakustanne, Helsinki.
- Lyons, Martyn (2008): *Reading Culture and Writing Practices in Nineteenth-Century France*. University of Toronto Press, Toronto.
- Makkonen, Anna (2002) (toim.): *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Makkonen, Anna (2005): *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mikkola, Kati (2009): *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantietouden keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäkinen, Ilkka (1997): ”Nödvändighet af LainaKirjasto”: Modernin lukubalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäkinen, Ilkka (2007): Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja* (4), 402–419.
- Niemi, A. R. (1922): Suomalaisen kansanrunouden keräys. Teoksessa Kaarle Krohn et al. (toim.), *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille 3*. WSOY, Porvoo, 366–387.
- Nikander, Hagar (1984): *Espoo 1700–1865*. Espoon kaupunki, [Espoo].
- Nordlund Taru (2005): Miten ja miksi kansa alkoi kirjoittaa? Suomalaisten talonpoikien kirjeitä 1800-luvun alusta. Teoksessa Sirpa Huttunen ja Pirkko Nuolijärvi (toim.) *Tahdon sanoa – Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 51–79.
- Oksanen, Eeva-Liisa (1981): *Anjalan historia*. [Anjalankosken kaupunki], [Anjalankoski].

- Peltonen, Matti (1992): *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Rasila, Viljo (1961): *Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Redfield, Robert (1967): *The Little Community and Peasant Society and Culture*. University of Chicago Press, Chicago.
- Salmi-Niklander, Kirsti (2009): Pienet kertomukset, suuret merkitykset. Kerronta, identiteetti ja vuorovaikutus käsikirjoitetuissa lehdistä. *Kasvatus ja aika* 1 (3), 7–23. [Verkkójulkaisu]. < http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=172 > [Viitattu 29.3.2010.]
- Sulkunen, Irma (2004): *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suodenjoki, Sami (2009): Kiistämisen rajat – suutari Lindholm ja kansanomainen vastarinta varhaisessa työväenliikkeessä. Teoksessa Kati Launis & Marko Tikka (toim.), *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 67–98.
- Traugott, Mark (1993) (ed.): *The French Worker. Autobiographies from the Early Industrial Era*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Tommila, Päiviö (1988): Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio, 77–265.
- Waljakka, Yrjö (1916): *Henrik Laitinen: kangasniemeläinen koulumestari*. Mikkeli.
- Werkko, Kaarlo (1879): *Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä luku-yhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875*. Jyväskylä.
- Viikki, Raimo (2003): *Joroisten historia I. Säätyläispitäjän vaiheet esihistorialliselta ajalta kunnallisen itsehallinnon alkuun 1860-luvulla*. Joroisten kunta ja seurakunta, Joroinen.
- Åström, Anna-Maria (1981): *Torpare och stutare. Gårdorganisation och lönesystem på Frugård i Jorois*. Pro gradu -avhandling vid historisk-filologiska sektionen, filosofiska fakulteten vid Helsingfors universitet. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 8.
- Åström, Anna-Maria (1993): 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Åström, Anna-Maria (1995): Savon herrasväki kansan silmin. Kuinka käsitellään vierasta, kuinka koetellaan rajoja. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.), *Manaa-jista maalaisaateliin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 208–235.

Tiedonannot

- FM Raimo Viikin tiedonanto 1.1.2010 Joroisten historian toisen osan käsikirjoituksen pohjalta Joroisten torppien lukumäärästä ja keskittymisestä tietyille suurtiloille. Tekijöiden hallussa.
- Lääketieteen historian dosentti Heikki Vuorisen sähköpostiviesti 12.1.2010. Tekijöiden hallussa.